

dat we „innerlijk beleven” noemen. Uit hetgeen we vinden *volgt* dan de probleemstelling omtrent de verhouding van „erleben” en kennen. We willen trachten met critiek op de gereleveerde opvattingen een uiteenzetting van deze verhouding te geven.

Tenslotte willen we spreken over de beteekenis van het door ons verdedigde standpunt voor de structuur der opvoeding.

In den vaktechnischen zin van „innerlijk beleven” wordt het woord „erleben” eerder in de paedagogische dan in de wijsgeerige literatuur gebruikt. We vinden het reeds in 1818 bij *Koblerausch* ¹⁵⁾, terwijl *Goethe* het eerst eenige jaren later in een wijsgeerig betoog neerschrijft. ¹⁶⁾ Verder vinden we het woord gebruikt o.a. bij *Vilmar* ¹⁷⁾, *Hildebrandt* ¹⁸⁾ en *Nietzsche*. ¹⁹⁾

Is het woord van jonger datum, de zaak die men bedoelt is veel ouder. Want hoewel we moeten onderscheiden tusschen het ervaringsbegrip van *Dilthey* en zijn volgelingen en dat van het mysticisme en de neo-romantiek, zijn er toch stellig verbanden te zien tusschen die beide. ²⁰⁾ Zelfs loopt er, hoezeer dit ook verbazen moge, als we bedenken, dat ook het mechanisme een kind van het naturalisme is, een lijn van het vroeg-naturalisme van *Giordano Bruno* en zijn „eroico furioso” naar de „Erlebnis”-paedagogiek. ²¹⁾

Maar men meent betrekkingen te hebben van hooger adeldom. De wetenschappelijke propagandisten beroepen zich op de Confessiones van *Augustinus*, het piëtisme van *Bernhard van Clairvaux*, de mystiek van *Franciscus van Assisi*, van *Tauler*, *Eckhardt* en *Suzo*. Men roept *Luther* op als getuige en *Schleiermacher* als den man, die het „Erlebnis” weer ontdekte en er waarde aan gaf. ²²⁾

Meer dan het piëtisme van *Spener* en *Francke* heeft *Schleiermachers* godsdienstphilosophie de aandacht. Hij toch heeft, zoo zegt men, in zijn „Reden” als eerste het wezen van het religieuze leven als „Verschmelzung mit dem Universum” omschreven op grond van ervaring en het in voorstellingswereld en gevoel beleefde. Het onmiddellijke, het oorspronkelijke, het kinderlijk- (soms ook het infantiel-) geniale, dat aan alle wetmatigheid en aan alle vormgeving onttrokken; dat is het wat de Romantiek in al haar uitingen bedoelt en ons doet nabeleven; dat is het schoone in de „Reden” van *Schleiermacher*, in de „Herzensergiesungen” van *Wackenroder*, in de geestelijke liederen van *Novalis* en in de sprookjes van *Grimm*. ²³⁾

Geen wonder dat *Dilthey*, die eigenlijk de vader van de moderne „Erlebnis”-verheerlijking geworden is, zooveel aandacht aan *Schleiermacher* wijdde. Evenmin behoeft het ons te verbazen, dat *Wobbermin* met de Diltheyaansche methode arbeidend ²⁴⁾, zich bij